

medan bilden av maken fyllde nästan hela målarduken. Detta reflekterade relationen mellan makarna. Kvinnans identitet och roll definierades genom makens samhällsställning och hon skulle avspegladennes glans. Ett litet och nätt yttre angav hennes dygd och moraliska upphöjdhed. Hon fanns till för att behaga. Män däremot plögade posera i sin ämbetsroll och med de tillhörande hedersbeteckningarna, målmedvetna och självsäkra. Författarens skarpsynta analys hjälper läsaren att se helt nya sidor av porträtten. Kanhända att dessa verk annars vore lätta att avfärda som fina men föråldrade minnessaker som på ett för oss obegripligt språk visar om svunna tiders elegans. Forskaren förmår att översätta det gamla symbolspråket i ett för en modern människa förståelig form.

Det andra kapitlet handlar om bilden av den läsande kvinnan. Tredje kapitlet skärskådar detaljerna i det populära pastorala temat i tidens porträttkonst. Konstformen hade sina rötter i renässansen och hade från och med 1600-talet tydliga litterära kännetecken. Den pastorala romanen och diktningen hade vid samma tid uppnått en given plats i den europeiska salongskulturen. Den höviska kärleken var en inspirationskälla för poesi och kompositioner. Pastoralen blev ett väsentligt uttryck i det aristokratiska begreppssystemet. Den förmedlade en exklusiv kultur och idévärld som bara samhällets toppskikt hade förmånen att känna och delta i. Fjärde kapitlet leder läsaren till orientalismens exotiska värld med sina osmanska inslag. I de orientaliska porträtten blandas samman svepande dräkter av dyrbara färggranna tyger, massiva skärpspännen, komplicerade huvudbonader och plymdekorerade fläktar. Också dessa konstverk påverkades av 1700-talets romaner och teaterpjäser.

Forskningsperiodens kvinnoporträtt uppkom vid en tidpunkt då nya idéströmningar rivaliserade

de äldre ideal. En ny högreståndskultur som präglades av bland annat större social rörlighet växte fram och den moderna kulturkonsumtionen blev till. Den sistnämnda favoriserade det kontinentala och förespråkade känsloladdade pastorala romaner, nymodiga modebilder, opera och teater. Utvecklingen resulterade i att ett antal nya porträttstyper skapades, exempelvis de ovan nämnda herdinne- och sultaninneporträtten. Litteraturens roll i högreståndskvinnors liv blev allt viktigare. Med pastell- och gouacheteknik skapade konstnärer tavlor på lyxiga och presentabla men ändå intima boudoirer där aristokratiska damer residerade med lektyr i handen. Dessa bilder översållades med symbolbärande föremål som böcker och planscher, folianter och kartor, gravyrer och jordgloben. De var placerade kring modellen och berättade om intellektuella och kulturella intressen.

Att vara läskunnig, ha medel att köpa böcker och tid att läsa dem kom att bli någonting som kännetecknade samhällseliten. På ett fascinerande sätt bevisar Brown hur utvecklingen syns i kvinnoporträtten och likaså hur den pågående romandebatten influerade bilderna. Kvinnor konsumerade romaner med iver och farhågorna som förknippades med den nya litteraturgenren syns i bilder där en dam drabbad av hänryckning vilar avsomnad eller rent av medvetslös vid de känsloladdade verken. Det var även viktigt att läsningen skedde i rätt omgivning, i damernas fall helst mitt i den vackra naturen eller i ett soffhörn. Det fashionabla tidsfördrivet skulle ske i det privata och utan att inkräkta på den offentliga sfären som var ett manligt område.

Browns avhandling är försedd med riklig och mestadels vacker illustration i både färg och svartvit. Det kan emellertid diskuteras om vissa mer tvetydiga bilder har bidragit med någonting för forskningens syfte relevant. Största delen av det

rika bildmaterialet uppfyller lyckligtvis ändamålet och levandegör tillsammans med författarens adekvata iakttagelser de över två sekel gamla kvinnoporträtten på ett tankeväckande sätt.

Avhandlingen är en välgjord studie om det valda ämnet. Brown konkluderar att de svenska högreståndsdamernas redan existerande läsvanor under 1700-talet utvecklades till en mer differentierad praxis. Kvinnor läste alltmer ivrigt och allt fler sorters litteratur. Boken blev följaktligen en viktig symbol också i porträttkonsten. Tavlorna föreställde läsarinorna i färd med att utöva de nya läsvanorna som vidgade kvinnornas vyer och hjälpte dem att drömma om vad de ville bli. Samtidigt påminde de mer konservativa böckernas innehåll dock den litterära damen om de restriktioner som samhället lade på henne.

SARA MEDBERG
TEOL. MAG., HELSINGFORS

PETTERI PIETIKÄINEN Hulluuden historia. Helsinki: Gaudeamus 2013. 456 s.

Oulun yliopiston aate- ja oppihistorian professori Petteri Pietikäisen tiiliskivi on otsikoitu *Hulluuden historiaksi*, mutta teos painottuu hyvin voimakkaasti moderneihin käsityksiin: antiikista keskiaikaan selvittää parillakymmenellä ja uudesta ajasta valistukseen kolmellakymmenellä sivulla, mutta pariin viime vuosisataan paneudutaan pitkälti yli kolmellasadalla sivulla. Kirja näyttää perustuvan pääasiassa sekundaari-kirjallisuuteen. Laajana historiallisena yleisesityksenä *Hulluuden historia* on mainio paketti. Teos on sujuvasti kirjoitettu, täynnä asiaa, viihdyttäväkin. Alalukujen ja hyvien hake- mistojen avulla lukija pääsee keskittymään kiinnostuksensa kohteisiin,

jollei jaksakaan lukea läpi melko pienillä kirjjasimilla painettua tuhtia teosta.

Lukijaa tietysti kiinnostaa, miksi Pietikäinen puhuu hulluuden eikä esimerkiksi mielisairauksien tai psykiatrian historiasta. Pietikäinen haluaa tarkastella ilmiötä lääketieteellistä näkökulmaa laajemmin, jopa demedikalisoidea hulluutta ja kiinnittää huomiota sen kulttuuri- ja tilannesidonnaisuuteen. Tämän mukaisesti kirjassa on kolme laajaa teemaa: hulluuden suhteellisuus ja sen kriteerien vaihtelevuus historiassa, hulluuden lääketieteellinen haltuunotto sekä potilaana oleminen. Näitä teemoja Pietikäinen valaisee historiansa, pääasiassa 1800- ja 1900-luvuilla.

Lyhyen keskiaikaa käsittelevän katkelman perusteella kuva keskiajan hengenmaailmasta jää aika synkäksi: "Keskiaika merkitsi – taantumista sellaiseen maagis-uskonnolliseen ajatteluun, joka kielsi järjen ja luonnollisten selitysten ensisijaisuuden ja tulkitsi todellisuutta yliluonnollisin ja taikauskoin termein." Silti Pietikäinen taipuu myöntämään, että "keskiajallakaan hulluutta ei tulkittu pelkästään yliluonnollisesti, vaan hulluuden katsottiin usein aiheutuvan luonnollisista syistä". Jos Pietikäisen kuva hulluuden varhaisvaiheista ei kaikilta osin vastaa uusinta tutkimustietoa, voi syynä olla se, että hän ei aina ole ehtinyt perehtyä uusimpaan kansainväliseen tutkimukseen. Augustinuksen hulluuskäsityksen viitteenä on Martti Kailan suomenkielinen psykiatrian historia vuodelta 1966, eikä Pietikäinen vaikuta tuntevan esimerkiksi Helsingin yliopistossa filosofian historian huippuyksiköissä tehtyä antiikin, keskiajan ja uuden ajan hulluuskäsitysten tutkimusta.

Aivan oikein kirjoittaja toteaa, että demonien ja noitien pelko laajeni suuriin mittoihin vasta uuden ajan alkaessa. Mielenkiintoinen on tieto, ettei noitavainoja juuri esiintynyt katolisessa Etelä-Euroopassa. Yleisten tapahtumien ja linjojen lisäksi Pietikäinen esittelee värikkäitä hulluuskuvauksia niin Suomesta kuin muis-

takin maista ja liittää niitä historiallisiin yhteyksiinsä. Esiin astuu niin ikiliikkujien keksijöitä kuin lasi-ihmisiä. Pietikäisen mukaan uskonnollisuuden liittäminen mielen sairastumiseen alkoi valistusajalla. Todellisuudessa jo eräät epäilyttävänä pidetyn keskiajan ajattelijat, jopa mystikot (Gerson) olivat varoittaneet liasta kontemplaatiosta.

Pietikäinen pitää Michel Foucault'n teesiä hullujen "suuresta säilöönötöstä" valistuksen aikana virheellisenä. Foucault'n mukaan aiemmin tietynlaisessa vapaudessa eläneet hullut haluttiin valitusaikana eristää häiritsemästä järkevää yhteiskuntaa. Pietikäinen katsoo suuren säilöönöton kyllä tapahtuneen, mutta myöhemmin, noin vuosina 1800–1960. Vaikka Pietikäinen arvostelee Foucault'n teorioita, hän antaa tälle suuren arvon kriittisen hulluustutkimuksen edistäjänä.

Hullujen turvakoteja eli asyylejä perustettiin joihinkin Euroopan maihin jo keskiajalla, mutta vasta 1800-luvulla hullujen hoitopaikkoja alettiin varsinaisesti medikalisoidea. Varhaisten mielisairaaloitten sosiaalinen rakenne muistutti Pietikäisen mukaan patriarkaalista perhejärjestelmää, jossa sairaalan johtaja oli suvereeni patriarkka ja potilaat hänen lapsiaan. Suomessa lääketieteellinen mielisairaanhoido käynnistyi vasta autonomian ajalla. Vuonna 1841 perustettiin Helsinkiin Lapinlahden houruinhuone, ja 1800–1900-lukujen vaihteesta alkaen perustettiin eri kaupunkeihin piirimielisairaaloita. Jo 1900-luvun ensimmäisellä puoliskolla tehtiin myös ehkäisevää mielenterveystyötä, jota kutsuttiin mentaalihygieniaksi.

1900-luvun mielisairaanhoidon sisältö monenlaista humanisaatiota ja edistystä, joista psykoanalyysi ei ole vähäisin. Luvussa "Valonpilkahduksia hulluuden historiassa" Pietikäinen kiittelee saksalaista psykiatri-filosofi Karl Jaspersia, joka piti potilasta sairaanakin ennen kaikkea ihmisenä eikä oirekimpuna ja

korosti empatian merkitystä lääkäripotilassuhteessa. Mutta viime vuosisadan mielisairaanhoidon kuului myös shokkihoitoja, lobotomiaa, eugeniikkaa, sterilointeja, eutanasiaa. Käsittelempä Pietikäinen sellais-takin "mielisairaanhoidon" ilmiötä kuin poliittinen psykiatria Neuvostoliitossa.

Hulluuden historia osoittaa selvästi, kuinka vaikeaa hulluuden luokittelu on ollut. Moni sitä on kuitenkin yrittänyt, jopa Carl von Linné luokitteli kasvien lisäksi hulluja. Historiallisesti suosituimpiin hulluuksiin ovat kuuluneet mania ja melankolia, joita on tulkittu monin tavoin, mutta joiden joitakin ajattomia piirteitä sisältyy termien nykymerkityksiinkin. Harvoille mielisairauksille on tunnistettu somaattinen aiheuttaja: yksi harvoista on neurosyfilis. Itävaltalainen psykiatri Julius Wagner-Jauregg ryhtyi käyttämään sen hoitoon malariaterapiaa toivoen, että korkea kuume nujertaisi bakteerin, mitä joskus tapahtuikin. Wagner-Jauregg sai ansioistaan lääketieteen Nobel-palkinnon vuonna 1927, ja on yhä ainoa lääketieteestä palkittu psykiatri. Penisilliinin käyttöönotto 1940-luvulla teki malariaterapian tarpeettomaksi.

Psykiatria ei meidänkään aikamme aina pääse sanomaan viimeistä sanaa hulluudesta. Onpa se saanut kiusakseen suuntauksen nimeltä antipsykiatria, jonka mukaan mielisairautta ei ole olemassakaan, vaan se on pelkkä myytti. Suuntausta jo 1960-luvulla edustaneen psykiatri (!) Thomas Szaszin mielestä psykiatria ei ole lääketiedettä vaan moraalista ja poliittista vaikuttamista. 1960-luvun psykiatriakriittiseen virtaukseen kuului myös *Yksi lensi yli käenpesän* -elokuva (1962). Psykiatriaa ja psykiatrisia hoitoja onkin sittemmin arvioitu monella tavalla uudelleen. 1970-luvulta alkaen mielisairaiden laitoshoidoa alettiin vähentää monissa maissa, myös Suomessa. Kun vuonna 1972 suomalaisissa mielisairaaloissa oli 20 000 potilaspaiikkaa, 1990-luvun loppuun men-

nessä niitä oli enää 6200. Idealistisin tavoittein aloitettu avohoito on pahimmillaan rappeutunut sairailta säästämiseksi ja pelkäksi lääkkeiden määräämiseksi.

Mitä hulluus siis historiallisesti katsottuna on? Onko se lääketieteellinen, filosofinen, teologinen, sosiaalinen, moraalinen vai poliittinen ilmiö? On, kaikkea näitä.

VESA HIRVONEN
DOS., LAHTI

**THOMAS ALBERT
HOWARD**
**God and the Atlantic:
America, Europe, and the
Religious Divide. New York:
Oxford University Press.
256 s.**

Atlantin valtameren yli matkustavan ei ole vaikea huomata eroa eurooppalaiseen ja amerikkalaiseen tapaan suhtautua uskontoon niin yksilöiden kuin yhteisöjen tasolla. Ero on havaittavissa mediassa, politiikassa ja ihmisten puheissa, ja siitä on kirjoitettu analyyseissa ja matkakertomuksissa, joista tunnetuimpiin kuuluu Alexis de Tocquevillen *Demokratia Amerikassa*. Amerikkalaiset vaikuttavat paljon uskonnollisemmilta kuin eurooppalaiset. Mistä tämä johtuu? Mitkä ovat uskonnollisten erojen syyt ja kuinka ne ilmenevät käytännössä?

Thomas Albert Howard, joka toimii historian professorina Massachusettsissa, keskittyy teoksessaan *God and the Atlantic* osoittamaan, miten eurooppalaiset ajattelijat ja kirjailijat ovat käsitelleet uskontoa kuvaillaan ja selittäessään Yhdysvaltojen poliittista nousua, sen roolia maailmanhistoriassa ja sen suhdetta Eurooppaan. Mantereiden uskontojen konkreettisia ilmiöitä ja niiden välisiä eroja ja yhtäläisyyksiä nousee teoksessa väistämättä esiin, mutta sen ensisijainen mielenkiinto on moderni eurooppalainen aate-

historia Ranskan vallankumouksesta 1900-luvun puoleenväliin, ja siinä esiintyvä kritiikki ja myötätunto Yhdysvaltoja ja sen uskontoa kohtaan. Kirjan kaksi ensimmäistä lukua on omistettu Yhdysvaltoja kritisoiville näkökannoille, kaksi viimeistä lukua myötätuntoa ja yhtäpitävyyttä osoittaville mielipiteille. Teoksen sisältö ei siis täysin vastaa otsikon herättämiä odotuksia, mutta johdannon ensimmäisellä sivulla selitetään tarkemmin, mistä on kyse.

Yhdysvaltojen vastainen kritiikki on jaettu Ranskan vallankumousta seuranneen aatteellisen jakauman mukaan kahteen ryhmään: oikeistolaiset ajattelijat puolsivat perinteistä hallitustapaa ja kirkon ja poliittisen vallan läheistä liittoa, kun taas vasemmistolaiset ajattelijat pyrkivät uudistamaan hallitustapaa, minimoimaan kirkon valtaa ja edistämään Euroopan sekularisaatiota.

Howard hyödyntää kolmea tahoja esitellessään oikeistolaisista, perinteitä vaalivista aatevirtauksista nousevaa kritiikkiä Yhdysvaltoja kohtaan. Nämä ovat brittiläiset anglikaanikirkon lojalistit, toisena mantereeseen saksankielisillä alueilla eläneet romanttisen perinteen luoja ja kolmantena katolinen kirkko. Näiden tahojen kritiikki kumpuaa lähinnä kunkin oman perinteen ja tapojen vaalimisesta ja puolustamisesta Yhdysvaltojen nousevaa ja jopa uhkaavalta tuntuvaa kulttuuria ja uskontoa vastaan. Tämä näkyy niissä yksityiskohdissa, joista Yhdysvaltoja kritisoidaan. Anglikaanikirkon lojalistit korostavat valtiokirkon merkitystä yhteisön ylläpitämisessä. Sen puuttuminen johtaa kaaokseen ja lahkoutumiseen. Romantiikan näkökulmasta puolestaan Yhdysvaltojen ongelma on hengettämyys (Geistlosigkeit). Yhdysvallat on kansakunta, jonka kulttuuri ja uskonto ovat pirstoutuneet ja vailla perinteitä ja historiaa. Vain voimakas, keskeinen valtiovalta voi antaa kansalle kulttuurista ja uskonnollista merkitystä. Katolisen kirkon kritiikin taustalla on sen maallisen vallan menet-

täminen Euroopan vallankumousten myötä 1800-luvulla, erityisesti osana Italian niemimaan kansallista yhtenäistämistä 1859–1860. Katolinen kirkko koki yhdysvaltalaistyyllisen uskonnollisen vapauden uhkana, jonka huippu oli paavi Leo XIII:n vuoden 1899 ensyklika, jossa hän nimitti ”amerikanismin” heresiaksi.

Vasemmistolaista kritiikkiä Yhdysvaltoja vastaan Howard esittelee niin ikään kolmesta näkökulmasta: ranskalaisten sosialistien, hegelismin ja marxismin, sekä mantereen liberalismien näkökulmista. Nämä olivat vallankumouksellisia aatevirtauksia, jotka Yhdysvaltoja arvioissaan kiinnittivät huomionsa siellä harjoitetun uskonnon elinvoimaisuuteen. Verratessaan Amerikan ja Ranskan vallankumouksia toisiinsa ranskalaiset sosialistit katsoivat Amerikan vallankumouksen olleen keskeneräinen, protestanttinen vallankumous, joka johti anarkianomaiseen tilaan. Myös sosialistiset ajattelijat vastustivat Yhdysvaltojen protestanttisuutta, jota he pitivät porvarillisen uskonnon ylimpänä esimerkkinä. Mantereen liberalistit olivat lähinnä Ranskan kolmannen tasavallan aikana vaikuttaneita sosialisteja, jotka lähtivät maanpakoon oikeistolaisten noustua valtaan. Osa heistä pakeni Yhdysvaltoihin, koska he ihannoivat maata, jossa kirkko ja valtio oli erotettu toisistaan. Yhdysvalloissa he joutuivat kuitenkin pettymään maan voimakkaaseen uskonnolliseen ilmapiiriin. Yhteistä näiden kolmen kriittisen näkökannan välillä on se, että kaikissa katsottiin yhteiskunnan kehityksen merkitsevän vapautta uskonnotta (freedom from religion), kun taas Yhdysvalloissa se merkitsi vapautta uskoa (freedom for religion).

Seuraavissa luvuissa Howard kuvaa kahden eurooppalaisen ajattelijan, Philip Schaffin ja Jacques Maritainin, suhtautumista Yhdysvaltoihin ja sen uskonnolliseen ilmapiiriin. Kumpikin asui Yhdysvalloissa useita vuosia ja omaksui positiivisen suhtautumisen siellä olevaan poliitti-